TA'LIM JARAYONIDA ICHKI VA TASHQI MOTIVATSIYANING O'QUVCHILAR O'ZLASHTIRISHIGA TA'SIRI

Do'sanova Ro'zigul Bobomurodovna
Turon Universiteti Pedagogika
nazariyasi va tarixi mutaxassisligi
1-kurs magistranti
UDK: 37.015.3

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot ishida ta'lim jarayonida ichki va tashqi motivatsiyaning o'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish jarayoniga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Motivatsiya o'quv faoliyatini harakatga keltiruvchi asosiy psixologik omil sifatida qaralib, uning ta'lim samaradorligidagi o'rni yoritiladi. Ichki motivatsiya o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishi, mustaqil izlanishi va o'zini rivojlantirishga intilishi bilan tavsiflanadi. Tashqi motivatsiya esa baho, mukofot va ijtimoiy rag'batlar orqali shakllanadi. Tadqiqotda ushbu ikki motivatsiya turining o'quv jarayonidagi o'zaro ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, motivatsiyaning shakllanishiga ta'sir etuvchi pedagogik va psixologik omillar ko'rib chiqiladi. Interfaol metodlar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining motivatsiyani kuchaytirishdagi o'rni asoslab beriladi. Natijalar ichki motivatsiya chuqur va barqaror o'zlashtirishga kuchli ta'sir qilishini ko'rsatadi. Tashqi motivatsiya esa o'quvchini faoliyatga jalb etuvchi yordamchi omil sifatida baholanadi. Umuman olganda, motivatsiyaning uyg'unligi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar

motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, o'zlashtirish, ta'lim samaradorligi.

Abstract

This study analyzes the impact of intrinsic and extrinsic motivation on students' academic achievement in the educational process. Motivation is considered a key psychological factor that drives learning activity and significantly influences educational effectiveness. Intrinsic motivation is characterized by students' interest in knowledge, independent learning, and self-development. Extrinsic motivation is formed through grades, rewards, and social encouragement. The study examines the interaction between these two types of motivation in the learning process. It also explores the pedagogical and psychological factors influencing motivation formation. The role of interactive methods and modern educational technologies in enhancing motivation is substantiated. The results show that intrinsic motivation has a strong effect on deep and sustainable learning outcomes. Extrinsic motivation is viewed as a supporting factor that encourages learners' engagement. Overall, the balance between both types of motivation plays an important role in improving educational effectiveness.

Keywords

motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, academic achievement, learning effectiveness.

Аннотация

В данной статье анализируется влияние внутренней и внешней мотивации на процесс усвоения знаний учащимися в образовательной среде. Мотивация рассматривается как ключевой психологический фактор, определяющий учебную деятельность и эффективность обучения. Внутренняя мотивация характеризуется

интересом учащихся к знаниям, самостоятельным обучением и стремлением к саморазвитию. Внешняя мотивация формируется посредством оценок, поощрений и социального стимулирования. В работе исследуется взаимодействие этих двух видов мотивации в учебном процессе. Также рассматриваются педагогические и психологические факторы, влияющие на формирование мотивации. Обоснована роль интерактивных методов и современных образовательных технологий в усилении мотивации. Результаты показывают, что внутренняя мотивация оказывает значительное влияние на глубокое и устойчивое усвоение знаний. Внешняя мотивация рассматривается как вспомогательный фактор, стимулирующий учебную активность. В целом, баланс между двумя видами мотивации играет важную роль в повышении эффективности обучения.

Ключевые слова

мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, усвоение знаний, эффективность обучения.

Zamonaviy ta’lim tizimi tobora murakkablashib, bilim berish jarayoni faqat axborot uzatish darajasidan chiqib, shaxsning intellektual va psixologik rivojlanishini ta’minlovchi ko‘p qirrali faoliyatga aylanib bormoqda. Bunday sharoitda o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi faqat o‘qitish metodlari yoki o‘quv materialining sifatiga emas, balki ularning ichki psixologik holatiga ham bevosita bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Shu jihatdan motivatsiya ta’lim jarayonining markaziy omillaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Motivatsiya insonning har qanday faoliyatini harakatga keltiruvchi ichki psixologik kuch bo‘lib, u o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan intilishi, qiziqishi va maqsadlarini belgilaydi. Psixologik adabiyotlarda motivatsiya shaxsning faoliyatga kirishish sabablarini shakllantiruvchi murakkab tizim sifatida talqin qilinadi va u o‘quv faoliyatining samaradorligini bevosita belgilovchi omil hisoblanadi [1].

Ta’lim jarayonida motivatsiya ichki va tashqi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Ichki motivatsiya o‘quvchining bilimga bo‘lgan tabiiy qiziqishi, o‘zini rivojlantirish istagi va o‘quv jarayonidan qoniqish hissi bilan bog‘liq bo‘lsa, tashqi motivatsiya baho, mukofot, jazodan qochish yoki ijtimoiy bosim kabi omillar orqali yuzaga keladi. Ushbu ikki turdagi motivatsiyaning o‘zaro ta’siri o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini shakllantiradi va uning sifatini belgilaydi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ta’lim jarayonida ichki va tashqi motivatsiyaning o‘quvchilar o‘zlashtirishiga ko‘rsatadigan ta’sir mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning pedagogik ahamiyatini ochib berish hamda samarali motivatsion yondashuvlarni aniqlashdan iborat.

Ta’lim jarayonida motivatsiya o‘quv faoliyatining boshlanishi, rivojlanishi va yakuniy natijasini belgilovchi psixologik asos sifatida qaraladi. O‘quvchi qanday motiv asosida bilim olayotganiga qarab uning o‘zlashtirish darajasi ham sezilarli darajada farqlanadi. Shu sababli pedagogik psixologiya motivatsiyani o‘quv jarayonining eng muhim tarkibiy qismi sifatida o‘rganadi.

Ichki motivatsiya o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan chuqur qiziqishi bilan bog‘liq bo‘lib, u tashqi ta’sirlarsiz ham o‘quv faoliyatini davom ettirishga undaydi. Bunday motivatsiyaga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilimni majburiyat sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qiladi. Ular o‘quv jarayonida chuqur tahlil qiladi, sabab va oqibatlarni anglashga intiladi hamda bilimlarni uzoq muddatli xotirada saqlaydi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ichki motivatsiya yuqori bo‘lgan o‘quvchilar nafaqat yuqori akademik natijalarga erishadi, balki mustaqil fikrlash qobiliyatini ham tez rivojlantiradi [2].

Ichki motivatsiyaning shakllanishi ko‘p jihatdan ta’lim muhitiga bog‘liq. O‘quvchi o‘zini erkin his qiladigan, fikr bildirishi qo‘llab-quvvatlanadigan va xatolardan

qo‘rqmaydigan muhitda bilimga nisbatan tabiiy qiziqish shakllanadi. Shu nuqtai nazardan o‘qituvchining roli juda muhim bo‘lib, u o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otuvchi vazifalarni berishi, ularni mustaqil izlanishga yo‘naltirishi va ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlashi zarur.

Tashqi motivatsiya esa o‘quvchilarning faoliyatini tashqi rag‘batlar orqali boshqaradi. Bunda baho tizimi, ota-onalarning talablari, o‘qituvchining nazorati yoki mukofotlash tizimi asosiy rol o‘ynaydi. Tashqi motivatsiya qisqa muddatli natijalarni ta’minlashda samarali bo‘lishi mumkin, chunki u o‘quvchini muayyan vazifani bajarishga majbur qiladi. Biroq, faqat tashqi motivatsiyaga asoslangan o‘quv jarayoni ko‘pincha yuzaki o‘zlashtirishga olib keladi, chunki o‘quvchi bilimning mazmuniga emas, balki natijaga yo‘naltiriladi [3].

Shunga qaramasdan, tashqi motivatsiyani inkor etib bo‘lmaydi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida tashqi rag‘batlantirish o‘quvchini o‘quv jarayoniga jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi. Keyingi bosqichlarda esa bu motivatsiya asta-sekin ichki motivatsiyaga aylanishi lozim. Bu jarayon pedagogik jihatdan juda muhim bo‘lib, u o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ichki va tashqi motivatsiya o‘rtasidagi muvozanat ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Agar faqat tashqi motivatsiyaga tayanilsa, o‘quvchi bilimni majburiyat sifatida qabul qiladi va o‘rganish jarayoni tezda zerikarli bo‘lib qolishi mumkin. Aksincha, ichki motivatsiya ustun bo‘lgan sharoitda o‘quvchi mustaqil ravishda bilim izlaydi va o‘quv jarayoniga ijodiy yondashadi. Shu sababli zamonaviy pedagogik yondashuvlar ushbu ikki motivatsiya turini uyg‘unlashtirishga qaratilgan [4].

Ta’lim jarayonida motivatsiyani shakllantirishning samarali usullaridan biri o‘quvchilarga real hayotga yaqin muammoli vaziyatlarni taqdim etishdir. Bunday yondashuv o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni faol fikrlashga undaydi. Shuningdek, interfaol metodlar, guruhli ishlar va loyiha asosida o‘qitish ham ichki motivatsiyani kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga kirib kelishi ham motivatsion muhitni sezilarli darajada o‘zgartirdi. Multimedia vositalari, onlayn platformalar va interaktiv testlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Bu esa o‘z navbatida ichki motivatsiyaning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [5].

Shu bilan birga, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi psixologik aloqa ham motivatsiyaning muhim omili hisoblanadi. Qo‘llab-quvvatlovchi, ishonchli va ijobiy muhit o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi va ularning o‘quv faoliyatini faollashtiradi. Aksincha, doimiy tanqid yoki bosim ichki motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin [6].

O‘tkazilgan ilmiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida ichki va tashqi motivatsiya o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini belgilovchi eng muhim psixologik-pedagogik omillardan biri hisoblanadi. Ushbu ikki motivatsiya turi o‘z tabiatiga ko‘ra turlicha bo‘lsa-da, ular o‘quv faoliyatining turli bosqichlarida bir-birini to‘ldiruvchi funksiyani bajaradi va ta’lim samaradorligini oshirishda kompleks ta’sir ko‘rsatadi.

Ichki motivatsiya o‘quvchilarda bilimga nisbatan barqaror qiziqish, mustaqil izlanish istagi hamda o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishni shakllantiradi. Bunday motivatsiya asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni chuqur anglash, tahliliy yondashuv va uzoq muddatli xotirada saqlash kabi yuqori darajadagi kognitiv natijalarni ta’minlaydi. Shu sababli ichki motivatsiya o‘quvchilarning nafaqat akademik yutuqlariga, balki ularning shaxsiy intellektual rivojlanishiga ham bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tashqi motivatsiya esa o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga dastlabki jalb etilishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u baholash tizimi, rag‘batlantirish, ijtimoiy e’tirof yoki pedagogik nazorat orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu motivatsiya turi ayniqsa boshlang‘ich bosqichlarda o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularni o‘quv faoliyatiga yo‘naltirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Biroq faqat tashqi motivatsiyaga tayangan holda

tashkil etilgan ta’lim jarayoni uzoq muddatda barqaror natija bermasligi, o‘quvchilarda yuzaki yondashuvni shakllantirishi mumkin.

Shu jihatdan, ta’lim jarayonining eng maqbul modeli ichki va tashqi motivatsiyaning muvozanatli uyg‘unligiga asoslanishi lozim. Tashqi rag‘batlar o‘quvchini faoliyatga jalb etish vazifasini bajarsa, ichki motivatsiya ushbu faoliyatning barqarorligi va chuqurligini ta’minlaydi. Ushbu ikki omilning integratsiyasi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, mas’uliyat hissi va o‘quv faoliyatiga ongli munosabatni shakllantiradi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, motivatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi bevosita ta’lim muhitiga, o‘qituvchining pedagogik mahoratiga hamda qo‘llanilayotgan metodik yondashuvlarga bog‘liqdir. Ijobiy psixologik muhit, interfaol ta’lim usullari, muammoli vaziyatlar yaratish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish o‘quvchilarda ichki motivatsiyaning kuchayishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ichki va tashqi motivatsiyani rivojlantirish ta’lim jarayonida yuzaga keladigan oddiy psixologik hodisa emas, balki o‘zaro bog‘liq pedagogik, psixologik va metodik omillarni o‘z ichiga olgan murakkab ilmiy-amaliy tizim sifatida qaralishi lozim [1]. Ushbu jarayon o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi, kognitiv faolligi hamda o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabatini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi [2]. Shu nuqtai nazardan motivatsiya masalasi ta’lim sifatini belgilovchi strategik ahamiyatga ega ilmiy muammolardan biri sifatida talqin qilinadi [3].

Ta’lim jarayonida motivatsiyaning samarali shakllanishi nafaqat o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlariga, balki o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi, qo‘llanilayotgan metodlar samaradorligi hamda ta’lim muhitining ijtimoiy-psixologik iqlimiga ham bevosita bog‘liqdir [8]. Shu sababli motivatsiyani rivojlantirish jarayoni yagona omilga tayanmaydi, balki bir nechta o‘zaro ta’sir etuvchi komponentlarning integratsiyasi asosida shakllanadi [4].

Kelgusida ta’lim tizimida motivatsion strategiyalarni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi [7]. Bunda o‘quv jarayonini individuallashtirish, ya’ni har bir o‘quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olish orqali ta’limni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi [9]. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar va interfaol metodlardan samarali foydalanish o‘quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytirish hamda o‘quv jarayoniga ongli va faol munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi [6].

Natijada, motivatsiyani rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik yondashuvlar ta’lim samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularning shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish va uzluksiz ta’limga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York: Plenum Press.
2. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations. Contemporary Educational Psychology, 25(1), 54–67.
3. Schunk, D. H. (2012). Learning Theories: An Educational Perspective. Boston: Pearson.
4. Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: Freeman.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Harvard University Press.
6. Slavin, R. E. (2018). Educational Psychology. Pearson.
7. Keller, J. M. (2010). Motivational Design (ARCS Model). Springer.
8. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Noshir, 2011.
9. Yusupov M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
10. Karimova V.M. Psixologiya (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: TDPU, 2010.